

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 2, 2022, ss. 178-191/ Volume: 6, Issue: 2, 2022, pp. 178-191

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE BEDÎ' İLMİNDE TEŞKİK ÜSLUBU

Tahsin YURTTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı A.B.D., Ankara
Asst. Prof. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,

Ankara/Turkey

yurttastahsin@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9590-0770

ror.org/05ryem72

Öz

Bu makalede Arap edebiyatında hitabete dayalı bir söylem biçimi olan teşkik üslubu ve edebi nükteleri incelenmiştir. Teşkik bir sözü, dinleyiciyi şüphe içerisinde bırakacak şekilde söylemektir. Diğer bir deyişle muhatapın kendisine söylenen ve şek içeren bir sözde iki ve daha fazla mana/hüküm arasında bırakılmasıdır. Bu üslup, şiir ve nesirde kullanıldığı gibi Kurân-ı Kerîm'de de geçmektedir. Muhatapı etkilemek üzere sözü anlamsal açıdan güzelleştirmeyi gaye edindiği için teşkik sanatı bedî' ilmi içinde değerlendirilmelidir. Teşkik, muhatapı şüphe içinde bırakmayı gaye edinmesiyle tevâhîten, cümle ve terkiplerde görülmesi yönüyle de tevâhîm sanatından ayrılır. Bununla birlikte geldiği sözdizimsel yapıların birbirine benzemesi nedeniyle meânî ilmiyle de ilişkilidir. Teşkik içeren bir anlatımda kapalılık vardır ve muhatap, şüphe ve şaşkınlık içinde bırakıldığı için o sözle hangi anlamın kastedildiğini bilemez. Bununla birlikte teşkik üslubuna başvuran kişi (konuşan) bu manalardan hangisini tercih ettiğini bilir. Konuşan kişi dinleyicinin ilgisini çekmek, onu belirli bir psikolojik duruma sokmak için de bu üsluba başvurur. Teşkik sanatı Arap belâgatında ve özellikle bedî' ilminde kullanılmasına rağmen Mağrib belâgat ekolünden olan *el-'Umde fi mehâsini's-ş-îr ve âdâbih* adlı eserinin sahibi İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) ve *el-Menze'ü'l-bedî' fi tecnîsi esâlibi'l-bedî'* adlı mantıkî belâgat eseriyle tanınan Ebü'l-Kâsım Sicilmâsî (ö. ?) hariç bu üslubu ayrı bir başlık altında inceleyen bir kaynak ya da çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Sicilmâsî'nin kategori ve mantık ilmi açısından yaklaşarak teşkiki tanımlaması ve ayrı bir edebi üslup olarak ele alması özellikle vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Üslup, Hitap, Bağlam, Teşkik, Muhatap.

TASHKİK STYLE IN BADÎ'

Abstract

In this article, the *teşkik* style and literary humor, which is a discourse based on oratory in Arabic literature, has been examined. Teşkik is to say a word in a way that leaves the listener in doubt. In other words, it is to leave the addressee between two or more meanings/rules in a word that is said to him and contains doubt. This style is used in poetry and prose as well as in the Qur'an. Since it aims to beautify the word semantically in order to affect the

Geliş Tarihi: 02.07.2022

Doi: <https://doi.org/10.52115/apjir.1139803>

Kabul Tarihi: 15.07.2022

addressee, the art of teşkik should be evaluated within the science of bedi'. Teşkik differs from *tawjih* in that it aims to leave the interlocutor in doubt, and from *tawhım* in that it is seen in sentences and compositions. However, it is also related to the semantic science because the syntactic structures it comes from are similar to each other. There is closure in an expression that contains a testament, and the addressee cannot know what meaning is meant by that word, as he is left in doubt and bewilderment. However, the person who applies the teşkik style (the speaker) knows which of these meanings he prefers. The speaker also uses this style to attract the attention of the listener and to put him in a certain psychological state. Owner of *al-Umda fi maḥāsini'sh-shi'r ve ādābih* Ibn Rashīk al-Qayravānī (d. 456/1064) and Ebū al-Kāsim al-Sijilmāsī (d. ?) known for his work *al-Manza' al-badī' fi tejnis esālīb al-badī'* also examined this style in their works. Except for two, no source or study has been identified that examines this style under a separate heading. Therefore, in this study, it was especially emphasized that Sijilmāsī approached in terms of category and logic, defining organization and treating it as a separate literary style.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Style, Address, Context, Doubt, Interlocutor.

Atıf / Cite as: Yurttaş, Tahsin. "Bedi' İliminde Teşkik Üslubu". *Apjir* 6/2 (Ağustos 2022), 178-191.

Giriş

"Duygu ve düşüncelerin anlatılması sırasında dil malzemesinin kullanılmasındaki özgünlük anlamında edebiyat terimi"¹ olan üslup, edebi eserlerde ve Arap dilinde (nazımda ya da nesirde) ifade edilirken bazı estetik ölçütleri içeren bir bilim (stilistik) olarak karşımıza çıkar.² Arap belâgatında üslup hem edebi hem de hatabî olarak tezahür eder. Arap belâgatı sözün üslup biçimleri ve düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Meânî ilmi sözdizim yapılarının kuruluşu; beyân ilmi dolaylı anlatımlar; bedi' ilmi de söz sanatları olması açısından üslupla doğrudan bağlantılıdır.³

Bu bağlamda konuşan ve dinleyen arasında gerçekleşen iletişimde söz, kaynaktan belli bir söylem şekli ile çıkarken muhatapta belirli zihinsel ve psikolojik durumların oluşmasını hedefler.⁴ Burada muhatabın konuşanın kastını bilmesi ya da bilmemesi ve konuşanın niyeti önem arz etmektedir; çünkü muhatabın durumu ya da konuşan tarafından varsayılan konumu, ona yöneltilecek sözün söyleniş biçimini yani üslubu doğrudan belirleyecektir.

Örneğin Zeyd'in değil de Amr'ın geldiğini veya ikisinin beraber geldiğini düşünen birine *جَائِي زَيْدٌ لَأَعْمُرُو* / *Bana Zeyd geldi Amr değil* denildiğinde dinleyici yanlış hükümden doğru hükme yönlendirilmiş olur. Bunu sağlayan şey sözün açık ve anlaşılır bir üslupla söylenmesidir. Yine *جَائِي أَخُوكَ أَيُّ زَيْدٌ* / *Bana kardeşin yani Zeyd geldi* cümlesinde eylemi yapanın kim olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Muhatap bu üslupla söylenen sözlerden kesin ve bilinen bazı anlamlar çıkarabilmektedir. Müsnedün ileyhin marife olarak getirilmesi ve atıf harfinin ardından özel isimle zikredilmesi bu malum anlamların

¹ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015), 485; İsmail Durmuş, "Üslûp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/283-385.

² Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 485; Durmuş, "Üslûp", 42/283-385.

³ Ahmed Şâib, *el-Üslûb* (Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısriyye, 1411/1991), 9-18; Muhammed Abdülmünim Hafâcî vd., *el-Üslûbiyye ve'l-beyânü'l-arabiyye* (Lübnan: Dârü'l-Mısriyye, 1412), 5-7.

⁴ Hafâcî vd., *el-Üslûbiyye*, 41-42.

çkarılmasını kolaylaştırmaktadır. Aksi takdirde muhatap, kapalı bir sözden şüpheli, karışık ve çok anlama ihtimali olan manaları anlayabilecektir.⁵ Ayrıca bu örneklerde muhatabın şaşırılması, belirsiz bir zihin durumuna sokulması ve şüphelendirilmesi gibi amaçlar da görülmemektedir. Fakat sözün bazen kapalı bir üslupla ve dinleyeni hayrete ve belirsizliğe yöneltecek şekilde söylenmesi de edebi bir nükteyi ifade edebilir. Bu bağlamda teşkîk üslubu da muhatabın/dinleyenin iki farklı manadan birini anlamasını mümkün kıldığı için onda şüphe uyandırır.⁶

Dolayısıyla belirli belâgî nükteleri ifade etmek üzere konuşanın muhatabı bu şekilde şüpheyeye düşürmesi edebi bir üslup olan teşkîk ile açıklanır. Bu üslup, “Şiirin güzelliği sözün hoşluğu”⁷ şeklinde de ifade edilir. Teşkîk daha çok bedî‘ ilmi içinde incelenir ve Arap edebiyatında belirli sözdizim kalıpları kullanılarak sıkça başvurulan bir sanattır.⁸

1. Teşkîkin Terim Anlamı

Sözlükte ك - ك - ش kökünden türeyen şek kelimesi; *şüphe etmek*, *ihtilaf etmek* ve *bilgisizlik* anlamlarına gelir. Zihnin olumlama ve olumsuzlama arasında kalıp hüküm veremediği ve tereddüt içinde kaldığı psikolojik durum için *şek* denir. Bu kökten gelen *teşkîk* (تَشْكِيك) ise *muhatabı şüphelendirmek*, *tereddüte sevk etmek* anlamlarına gelmektedir. Şüphelendirilen kişi, şey ya da konu için *müşekkek* denir.⁹

Belâgattaki bir üslup biçimi kastedildiğinde şek ve teşkîk kavramları aynı anlamda kullanılabilir.¹⁰ Bununla birlikte konuşan şüphe içinde olduğunda şek kavramı kullanılırken; muhatabı şüphe içinde bırakmanın kastedildiği bir bağlam söz konusu olduğunda teşkîk ifadesi geçmektedir.¹¹ Nitekim bu farkı belirtmek, teşkîki hem şekten

⁵ Ebû Yakûb Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yay., 2017), 118-119; Abdullah Hacibekiroğlu, “Müsnedün İleyhin Tevâbi' Unsurlarla İfade Ettiği Anlamsal Yorumlar -Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'u Bağlamında-”, *Universal Journal of Theology* 7/1 (Haziran 2022), 169-187; Kadriye Hökelekli, *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri ve Bağlıları* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 71.

⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 119.

⁷ Ebû Ali Hasan b. Raşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'ri ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Dâru'l-Cil, 1401/1982), 2/66.

⁸ Ebû Hayyân Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-tezyîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 11/96; Ebû'l-Kâsım Sicilmâsî, *el-Menze'ü'l-bedî' fi tecnîsi esâlibi'l-bedî'*, thk. 'Alâl Gâzî (Rabat: Dâru'l-Ma'ârif, 1401), 276.

⁹ Ebu'l-Fadl Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânül-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 10/451-452; Ebû'l-Feyz Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdülfettâh el-Hulv (Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1406/1986), 27/229-231; Muhammed Hâmid Tehânevî, *Keşşâfî istilâhâti'l-fünûn*, thk. Ali Dehrûc (Lübnan: Mektebetü Lubnân, 1996), 1/449; İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mektebetü's-şürûki'd-devliyye, 1425/2004), 491; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-luğati'l-arabiyyeti'l-mu'âsra* (b.y.: Âlemu'l-Kütüb, 2009), 2/1226-1227.

¹⁰ Abdülmüteâl Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh li telhîsi'l-miftâh fi ulûmi'l-belâğa* (Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 1/106.

¹¹ Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1413), 3/70. Teşkîkin Arapça tanımı şu şekildedir: “الشُّكِّيُّ، فَهُوَ أَنْ يُوَقَّعَ

hem de diğer benzer üsluplardan ayırmak için önemlidir. Dolayısıyla bir belâgat terimi olarak “teşkik, bir gayeden dolayı konuşanın muhatabı şüphe içinde bırakacak şekilde sözü getirmesidir.”¹²

Bu üslubu ayrı bir başlıkta inceleyen Mağrib belâgat ekolünden olan ve *el-Menze'ü'l-bedî' fi tecnîsi esâlibi'l-bedî'* adlı mantikî belâgat eseriyle tanınan Ebü'l-Kâsım Sicilmâsî'dir (ö. ?). Teşkik kavramı aslında temel bir belâgat kaynağı olan *Miftâhu'l-'ulûm*'da dinleyiciyi şek ve şüphe içerisinde sokmak şeklinde yani sözlük anlamında kullanılır.¹³ Fakat Sicilmâsî teşkiki mantık terimi şeklinde cins, fasıl, özellik ve arazlarıyla bir tür olarak tanımlar; ayrıca onun için üst bir başlık açar. Yani teşkik lafzını sözlük anlamının ötesine taşıyarak terimleştirir. Daha sonra bu kavramı açıklarken *takrîb*, *temkîn*, *çelişik*, *vücûh*, *tebâyün* gibi pek çok mantık terimini de kullanır. Sicilmâsî felsefe ve mantık ilmindeki anlamından¹⁴ farklı olarak teşkikin edebi içeriğini kast eder; fakat bu işlemi mantıksal bir inceleme metoduyla yapar.¹⁵ O, teşkik olgusunu belâgatta sözün epistemik değerini, edebi kıymetini derecelendirmek ve şüpheye sokan sözün edebi olanını olmayanından ayırt etmek üzere açıklar.

Sicilmâsî teşkik üslubunu bedî' ilminden saymaktadır. O teşkiki şu şekilde tanımlar: “Teşkik, zihni şek içeren iki taraf ya da çelişik olan iki şey (cüz) arasında bırakmaktır.”¹⁶ Örneğin, “*حَضَرَ صَلَاحٌ أَوْ عَلِيٌّ/Salih ya da Ali gelmiştir* denildiğinde muhatap buradan Salih'in mi yoksa Ali'nin mi geldiğini anlayamamakta ve şüpheye düşmektedir.”¹⁷ Bu tanıma göre muhatabı iki şüpheli anlamın karşısında konumlandırın kapalı ifadeler için bu üslup kullanılır. Sicilmâsî'nin konuyla ilgili Kurân'dan ve şiirden verdiği örneklerle ileride değinilecektir.

Teşkik, konuşanın sözünde başka bir kelimeyi çağrıştıracak bir kelime getirmesi anlamında olan ve bedî' ilminde söz sanatlarından kabul edilen *tevhîm*den¹⁸ farklıdır. Çünkü *tevhîm*, bir cümlede belli sözcüklerin seçimi ve anlamlarında görülürken teşkik, edebi bir üslup olarak cümle ve terkiplerde olmaktadır. Yine teşkik üslubu muhatabı şüpheye düşürmeyi gaye edinen bir söylem düzeyini içermesi bakımından *tevcîhten*

”المتكلم المُخَاطَبُ فِي الشَّكِّ وَالتَّرَدُّدِ”, Cemâleddin 'Abdullah el-Ensârî İbn Hişâm, *Evâdahu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed el-Bukâ'î (Dâru'l-Fikr, ts.), 3/340.

¹² Şihâbuddîn Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb fi fînûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423/2002), 7/169; İbrahim b. Muhammed İbn Arâbşâh, *el-Aṭvel: Şerhu telhîsi miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/363.

¹³ Ebü Ya'kûb Sirâcüddîn Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmî, 2000), 191; Ebü'l-Meâli Celâlüddîn Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985), 2/49.

¹⁴ Teşkikin mantık ilmindeki terim anlamı için bk. Muhittin Macit, “Teşkik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/567-568.

¹⁵ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 276-277.

¹⁶ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 276.

¹⁷ Abdullah b. Salih Fûzân, *Ta'cîlü'n-nedâ bi şerhi Kaṭri'n-nedâ* (Dâru İbni'l-Cevzî, ts.), 303; Sekkâkî, *Miftâh*, 119.

¹⁸ Mustafa Aydın, *Arap Belâgatında Bedî' İlmî ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yay., 2018), 216.

(*ibhâm*) de ayrılır. Çünkü tevcîhte sözü hem olumlu hem de olumsuz manaya gelecek şekilde söylerken esas amaç muhataba yergi ya da övgü yöneltmek ve hangisini anlayacağını ona bırakmak iken teşkîkte asıl gaye muhatabı şüpheye düşürmektir. Ayrıca tevcîhte terkip ve cümleler birbirine zıt iki ögeden (*muhtemilü'z-zıddeyn*) oluşmak durumunda iken teşkîkte böyle bir zıtlığın olması zorunlu değildir.¹⁹

2. Teşkîk Üslubunun Görüldüğü Yerler

Teşkîk üslubu başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere, Arap şiiri ve nesrinde farklı bağlamlarda görülmektedir. Bununla birlikte teşkîkin görüldüğü hemen pek çok yerde benzer sözdizim yapılarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yapılarda atıf harflerinden *أو* ve *إِما* ile istifham edatı olan hemze (إ) ön plana çıkmaktadır. İstifham edatı olan hemze genellikle tesviye anlamına gelen ve yine atıf harfi olan *أم* edatıyla birlikte kullanılmaktadır. Bazen bu edatlar birlikte de terkibe girebilmektedir.²⁰ Teşkîk üslubunda görülen bu edatlar ve sözdizim yapıları hakkında ön bilgi vermek konuyu açıklamak bakımından yararlı olacaktır.

أو/ya... atıf edatının anlamlarından biri de onun şek içermesidir. Örneğin *جَائِي زَيْدٌ أَوْ* *جَائِي زَيْدٌ أَوْ* *عَمْرُو* /*Bana Zeyd ya da Amr geldi* denildiğinde konuşanın şüphe içinde olduğu (şek) kastedilmiş olabileceği gibi muhatabı şüpheye düşürmek (teşkîk) de amaçlanmış olabilir. Bu edatın kullanıldığı yerlerde seçenek sunma anlamı da vardır.²¹ Fakat bu, emir cümlesi olmadığı için burada seçenek sunmaktan ziyade muhatabı iki kişiden hangisinin geldiği hususunda bir şüphe ve hayrete maruz bırakmanın amaçlandığı görülmektedir. Yukarıdaki cümlede “eğer konuşan kişi, haberin delalet ettiği şeyi (fail) bilmiyorsa şek, biliyorsa teşkîk vardır... Çünkü konuşan bu şekilde faili muhatabına müphem bırakmak istemiş ve cümlede şüphelendirme kastı güdülmüştür.”²²

Örnekte, sözün muhataba açık ve anlaşılır bir şekilde tek seçenekli olarak söylenmesinden farklı olarak onu şüphelendirecek kapalı bir üslupla söylemek *أو* edatının terkibe girmesiyle olmuştur. Teşkîk anlamında kullanılan bu edat, cümlenin anlamını güzelleştirmiş ve bazı edebi nüktelerin açığa çıkmasını sağlamıştır. Bu nükteler, muhatabın şaşkınlığını ve hayretini celbederek onda sonra ifade edilecek hüküm için

¹⁹ İbn Hişâm, *Evđahu'l-mesâlik*, 3/340; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 463-464.

²⁰ İbn Hişâm, *Evđahu'l-mesâlik*, 3/14, 340; Ali b. Muhammed Nureddin Üşmûnî, *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/362; Füzân, *Ta'cîlü'n-nedâ*, 262; 'Abdüh Râcîhî, *et-Taṭbîku'n-nahvî* (Mektebetü'l-Me'ârif, 1420), 387.

²¹ İbnü'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 3/70.

²² Ahmed b. Ömer b. Musâ'id Hâzîmî, *Fetḥu rabbi'l-beriyye fi şerḥi nazmi'l-âcurrûmiyye* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1431/2010), 456, 463.

beklenti yaratmak ve merak uyandırmaktır.²³ Bu tespit bir diyalog bağlamı ile örneklendirilebilir.

“Dördüncüsü: [وَأُ] edatı] teşkik anlamına gelir. Müslüman âlimlerden biri ile hakikati arayan bir kişi arasında bir diyalog farz edelim. Müslüman âlim sözünün başında şunları söylesin: ‘İslam ilme, düşünmeye ya da (وَأُ) cehalete ve körü körüne teslim olmaya çağırır’, ‘Kur’ân Allah katındandır ya da (وَأُ) Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sözüdür’, ‘Biz hakkı ya da (وَأُ) batılı bilmek için bu konuları tartışacağız.’ Şüphesiz Müslüman âlim seçenekli olarak söylediği bu sözler hakkında işin gerçeğini bilmektedir. Yani o herhangi bir şüphe içinde değildir. Fakat konuşmanın bağlamı gereği muhatabını bir belirsizliğe sürüklemek istemektedir. Müslüman âlim bu yöntemi (teşkik) muhatabı şaşkınlığa maruz bırakmak ve onunla hakikate ulaşmak için kullanmıştır.”²⁴ Örnekte görüldüğü üzere teşkik üslubu وَأُ edatının sözdizime girmesiyle açığa çıkmıştır. Arapçanın gündelik konuşmalarında olduğu gibi edebi metinlerinde de bu sözdizimde teşkik üslubuna çokça başvurulur.

Benzer anlamlar, sözdizimde إِمَّا ... إِمَّا /ya ... ya da atıf harflerinin kullanıldığı cümleler için de geçerlidir. إِمَّا harfi normalde iki yargıyı seçmeli olarak birbirine bağlayan bir tercih edatıdır. Bu edatla kurulan bir terkipte genellikle iki yargıdan birinin gerçekleşmesi söz konusudur (tahyîr). Fakat iki yargı birden de gerçekleşebilir (ibâha).²⁵ Bahsedilen ihtimalli durumdan dolayı konuşan kişi bu edatla kurulan bir cümle ile muhatabı şüpheye düşürmeyi gaye edinebilir. Örneğin, إِمَّا زَيْدٌ إِمَّا عَمْرٌو /Bana ya Zeyd ya Amr geldi cümlesinde إِمَّا atıf edatları cümlenin anlamsal yorumunu şek ya da teşkik üzere belirlemiştir. Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’ye (ö. 626/1229) göre burada eğer konuşan kişi müsnedün ileyh (fail) hakkında şüphedeysen ya da muhatabı şüpheye düşürmek istiyorsa marife olan müsnedün ileyh إِمَّا edatıyla matuf alabilir. Örnekte teşkik üslubu ikinci bağlamsal durumda yani konuşanın müsnedün ileyh’in kim olduğunu bildiği fakat dinleyiciyi şüpheye düşürmeyi gaye edindiği bağlamda açığa çıkmaktadır.²⁶

Görüldüğü üzere teşkikin ortaya çıkması cümlenin kendisine uygun bir makama ve sözdizimine göre söylenip söylenmemesine bağlıdır. Burada bağlam, konuşanın

²³ İbn Arâbşâh, *el-Afvel*, 1/363; Muhammed b. Arefe Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşari'l-me'ânî*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asrîyye, ts.), 621.

²⁴ Muhammed 'İd, *en-Nahvu'l-muşaffâ* (Kahire: Mektebetü'ş-Şebâb, ts.), 615. Atıf harfi olan وَأُ geçtiği her yerde teşkik anlamını ifade etmeyebilir. Bazen tahyir anlamına da gelebilir. Örnek: - سَافِرٌ بِالْقَطَارِ أَوْ وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا {Nisâ: 4/86} “Size bir selam verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin.”: Ayrıca bazen bu harf teşkik dışında *tafsil*, *taksim idrâb* gibi anlamlara da gelebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer, *Mu'cemü'l-luğa*, 1/136.

²⁵ Abdullah Hacibekiroğlu, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 109.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, 119.

dinleyiciyi şüpheye düşürme gayesinde açığa çıkarken teşkiki gerektiren sözdizimi de yukarıda ifade edilen atıf harfleri ile belirginleşmektedir.

Teşkik üslubunun geldiği belirli sözdizimlerine ve nesirdeki örneklerine atıf yaptıktan sonra başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere bu üslubun görüldüğü yerleri inceleyebiliriz.

2.1. Kur’ân’da Teşkik Üslubu

Konuşan kişi kendisinin şüphe içinde olduğunu ifade etmek istiyorsa şek üslubuna başvurur. Eğer dinleyiciyi şüpheye düşürmek isterse teşkike müracaat eder. Belâgat açısından teşkik üslubu şek üslubundan daha üstün kabul edilir. Çünkü teşkik, hakikate ulaşmak için bir yöntem ve ayrıca, muhalifleri kızdırmadan hakka ulaştırmanın bir yoludur.²⁷ Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de şek ve teşkik üslupları görülmektedir.

Örnek: ﴿لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ “Bir gün ya da bir günden daha az bir süre kaldık.”²⁸ Bu âyette atıf harfi olan **أَوْ** konuşanın bir şüphe içinde olduğunu göstermektedir. Yani diriliş günü kendilerine kabirde ne kadar kaldıkları sorulmuş; fakat onlar bir günün tamamında mı yoksa bir kısmında mı orada yaşadıklarını bilememişlerdir. Bu cevaplarında hem onların şaşkınlıkları vurgulanmış hem de burada şek üslubu ile şüphe içinde oldukları gösterilmiştir. Dolayısıyla burada teşkik değil şek üslubu görülmektedir. Bu âyetin örnek olarak verilme nedeni teşkikten farkını belirtmek içindir.

Örnek: ﴿وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ “O hâlde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz ya da siz!”²⁹ “Ayete teşkik üslubu üzere gelmiştir. Bundan gaye, muhatabın başta hükmü bilmediğini farz ederek sonucu onun için belirsiz/gizemli hale getirmektir.”³⁰ Aslında müminler inanmayanların aksine kendilerinin hidayet üzere olduklarını bilmektedirler. Yani onlar kendi konumlarından şüphe etmemektedirler. Fakat âyet bir tür nezaket ve şaşırtma gayesiyle inatçı muhataplarına karşı onların da hidayet üzere olma ihtimalini ifade etmektedir. Böylece muhataplarını İslam’a kazandırmak için iletişim yolları açık bırakılır ve dinleyici şaşırtılır.³¹ Bu âyette şüpheye düşürme anlamını sözdizimde iki kere gelen **أَوْ** atıf edatı vermektedir.³² Bazı bilginlere göre bu âyette teşkik değil ibhâm bulunmaktadır; çünkü terkipte gelen ‘hidayet’-‘dalalet’,

²⁷ Saîdî, *Buğyetü'l-îdâh*, 1/106; Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 147.

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2011), Mü'minûn: 23/112.

²⁹ Sebe': 34/24

³⁰ Mecmeü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye bi'l-Ezher, *et-Tefsîru'l-vesît li'l-Kurâni'l-Kerîm* (Kâhire: el-Metâbiü'l-Emîriyye, 1414/1993), 7/1771.

³¹ Cabir b. Musa Cezâirî, *Eyseru't-tefâsîr* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1424/2004), 4?319; Lecnetü Menâhici Câmi'ati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, *el-Belâğa: Me'ânî* (Medine: Câmi'atü'l-Medîne, ts.), 239.

³² Cemâleddin 'Abdullah İbn el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*, thk. 'Abdulğani ed-Dakr (Dimeşk: eş-Şeriketu'l-Muttehîdetu li't-Tevzî', ts.), 2/808.

'biz'- 'siz' sözcükleri birbirinin zıddıdır.³³ İbhâm, anlam bakımından zıt terkiplerle övgü ya da yergiyi amaçlar, âyette ise böyle bir maksat görülmemektedir. Çünkü burada nihai gaye muhatabı kimin hidayette olduğu konusunda ilk önce şüpheye düşürmek ve şaşırtmak; ardından hakikati ona söyleyerek kesin bilgi ve doğru yol konusunda son hükmü vermektir. Bu gaye de teşkik üslubuyla gerçekleşmektedir.

Örnek: «اتَّوَّاصُوا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ» / “Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur.”³⁴ Sicilmâsî âyette muhatabın şüphe ve şaşkınlık içinde bırakıldığını, iki anlamdan hangisinin kastedildiğini bilemediğini ifade eder. Ona göre burada teşkik üslubu vardır.³⁵

Örnek: Kur'ân'da bazen inanmayanlar da inananları ya da inanması muhtemel olan muhatapları şüpheye düşürmek için bu üslubu kullanır. Örneğin «أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ مِنْ بَيْنِنَا» ﴿﴾ “O zikir (Kur'ân) içimizden ona mı indirildi? Diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikrimden (Kur'ân'dan) şüphe içindedirler.”³⁶ âyetinde vahyin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilmesini ona layık görmeyen kâfirler bu sözleri ile insanlarda vahiy ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güvenilirliği hakkında bir şüphe uyandırmak istemişler ve Kur'ân'ın indirilecekse aralarından zengin ve asil gördükleri bir kişiye indirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Burada teşkik üslubu istifham edatı olan hemze (إِ) ile ifade edilmiştir. Bu harf, istifham-ı inkârîdir. Kendileri şüphe içinde oldukları için bu şüphelerini çevrelere de yaymak istemişlerdir.³⁷ Âyette görüldüğü üzere teşkik üslubu istifham edatıyla da getirilebilmektedir. Bununla birlikte inanmayanlar kendileri de şüphe içinde olduğundan burada şek üslubu da bulunmaktadır. Âyetteki “بَلْ هُمْ فِي شَكِّ” “Hayır, onlar benim Zikrimden (Kur'ân'dan) şüphe içindedirler.”³⁸ ifadesi de bu görüşü desteklemektedir.

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere Kur'ân'da inanmayanların şek üslubunu içeren bir dil kalıbı kullandıkları görülmektedir. Konuşan kişi eğer bir şaşkınlık, hayret ve şüphe içinde ise bu üsluba başvurmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân'da teşkik üslubu vahyin inanmayanlara yönelik olarak kullandığı bir davet metodu ve seçimli bir düşünme biçimi şeklinde ifade edilir. Bu metot, muhatabı, yerleşik zihin durumunu ve ön yargılarını yeniden düşünmeye sevk etmekte ve nazik bir üslupla kişiyi hakikati kabule teşvik

³³ Ebû Hâmid Bahâeddîn Sübkî, 'Ârûsu'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423), 1/226.

³⁴ Zâriyât: 51/53.

³⁵ Sicilmâsî, el-Menze', 276.

³⁶ Sâd: 38/8.

³⁷ Ebû Tayyib Muhammed Siddîk Kınnevcî, Fetḥu'l-beyân fi mekâşidi'l-kur'ân (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1412/1992), 12/15.

³⁸ Sâd: 38/8.

etmektedir. Bununla birlikte teşkîkin görüldüğü bazı âyetlerde aynı zamanda ibhâm da bulunabilmektedir.³⁹

2.2. Şiirde Teşkîk

Arap şiiri çok çeşitli edebi üslupların görüldüğü zengin bir kaynaktır. Sözü muhataba en etkili ve güzel bir tarzda ifade etmek için övgü, yergi, övünme, betimleme, soru sorma gibi farklı üsluplar kullanılabilir.⁴⁰ Bunlardan biri de teşkîk üslubudur. Bu üslup şiirde kullanıldığında genellikle okuyucu ya da dinleyiciyi şüpheyle beraber bir sorgulamaya ve farklı ihtimal ve hükümleri hayal etmeye sevk eder. Böylece onda bir daralma, şaşkınlık ve belirsizlik hali oluşturur. Şairler bu üslupla hitap ettikleri kişi ya da kişilere karşı dikkat çekmiş, kendi haklıklarını ortaya koymuş olurlar.

Örnek: Sicilmâsî teşkîke Beşşar b. Bürd'ün (ö. 167/783) bir şiirinden örnek verir.

إِذْ أَيْقَظْتَكُ حُرُوبُ الْعِدَا ... فَنَبَّهَ لَهَا عَمْرًا ثُمَّ نَمَّ

“Düşmanla savaş seni uyardığında

Onun için Ömer'i uyandır sonra uyu!”⁴¹

“Burada zıtlık cinsinden bir şey yoktur. Öyle ki Ömer ismi savaşlar lafzının zıddı olarak konulamaz; çünkü Ömer cevher kategorisindedir ve cevher kategorisinin zıddı olmaz. Bu konumda gelen şüpheye düşürme üslupları (teşkîkât) ancak tikel kalan sofistik örneklerdir.”⁴²

Sicilmâsî tıbak örneğinin geçtiği bu beyitte aslında savaşlar (حُرُوبٌ) lafzıyla Ömer ismi arasında bir zıtlık olmadığını söylemektedir. Çünkü türleri farklı olduğu için zat sahibi bir insanla bir olay ve olgu olan savaşlar arasında zıtlık (tevcîh) gerçekleşmez. Ona göre burada sofistik bir delille muhatabın zihni sanki zıtlık varmış gibi şüpheye düşürülmüştür. Böylece teşkîk üslubuna başvurulmuş olur. Sicilmâsî teşkîk üslubunu kullanan kişinin sofist olduğunu ve muhatabının zihnini yanıltmak için bu sanata başvurduğunu ifade eder. Ona göre müşekkikin yani sofistin gerçek olmayan bir delili şiirde kullanması sağlam bir kıyas formu olarak görünse de aslında bu kıyas değil mugalatadır. Ona göre mugalata, teşkîk üsluplarının en niteliksiz olanlarından⁴³.

Örnek: Bazen atıf harfi olan اُوَّ ile şiirde teşkîk kastedilir. Şair Tevbe b. Humeyr bir beytinde şöyle söyler:

³⁹ Desûkî, *Hâşiyetü'd-desûkî*, 621.

⁴⁰ İhsân Abbâs, *Târîhu'n-nağdi'l-edebi 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 625; Şâib, *el-Üslûb*, 73.

⁴¹ Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd, *Dîvân* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 1010.

⁴² Sicilmâsî, *el-Menze'*, 383.

⁴³ Sicilmâsî, *el-Menze'*, 383.

وَقَدْ زَعَمْتُ لَيْلَى بِأَنِّي فَاجِرٌ ... لِنَفْسِي تُقَاهَا أَوْ عَلَيَّهَا فُجُورُهُ

Leyla benim günahkâr olduğumu iddia etmiş

*Takvalysam kendime, kötüysem aleyhinedir.*⁴⁴

“Şiirde أُو atıf harfi dinleyiciyi şüphelendirmek (teşkik) için getirilmiştir. Böylece o (muhatap), durumunu düşünsün ve kesin bir kanaate ulaşsın ki sonradan şairin günahkâr mı yoksa takvalı mı olduğunu anlasın.”⁴⁵ Görüldüğü üzere atıf harfi burada müsnedün ileyin hangisi olduğunu belirlemek ve facir mi takvalı mı olduğu hususunda muhatapta şüphe uyandırmak üzere getirilmiştir. Teşkik üslubuyla müphem durum muhataba yönlendirilmiş ve o gerçek/doğru olan hükmü bulmaya teşvik edilmiştir.⁴⁶

Örnek: Pek çok edebiyatçının eserinde kullandığı ve Zürrumme'nin Hadramevt'ten gelen bir cariyeye yönelik olarak söylediği şu beyit de teşkike örnek olarak verilmektedir:

أَيَا ظَنِّيَةَ الْوَعَسَاءِ بَيْنَ جَلَجِلٍ
وَبَيْنَ النَّقَا أَنْتَ أُمُّ أُمَّ سَالِمٍ

Ey Cülâcil ve Nekâ arasında bulunan Ve'sâ ceylanı

*Sen misin [daha güzel olan] yoksa Ümmü Sâlim mi?*⁴⁷

Şair Zürrumme burada hitap ettiği kadının aslında Ümmü Sâlim'den daha güzel olduğunu bilmekte ve bundan şüphe duymamaktadır. Fakat muhatabını kimin daha güzel olduğu hususunda bir şüpheye sokmak istemekte ve alternatifli soru kalıbını kullanmaktadır. Kadın ilk izlenimde kendisinin daha güzel olup olmadığına şüpheye düşürülmektedir. Böylece durum, şek üslubunun bağlamından çıkarak teşkiki gerektirmektedir.⁴⁸

Arap edebiyatçısı, şair ve tenkitçisi olan İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) *el-Umde fi mehâsini's-ş-şî'r ve âdâbih* adlı eserinde yukarıdaki şiirde şüpheli iki durumdan yakın/doğru olan hükme (şek) işaret edildiğini; fakat ilk bakışta bu iki ihtimalin muhatap kadın tarafından ayırt edilememesi nedeniyle onun şüpheye düşürüldüğünü ifade eder. Ona göre bu üslup, ister nesirde isterse de nazımda kullanılsın söze bir hoşluk ve güzellik

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânül-Arab*, 14/55; Zâvî Fâtîme, *eş-Şevâhidü's-ş-riyye fi kitâbi el-Menze'ü'l-bed' es-Sicilmâsi* (Cezair: Câmi'atü Mevlûd Ma'merî -Tîzî Üzû-, Yüksek Linsans Tezi, 2012), 1/459.

⁴⁵ Lecnetü Menâhici Câmi'ati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, *el-Belâğa*, 239.

⁴⁶ Saîdî, *Buğyetü'l-iğâh*, 1/106.

⁴⁷ Ebü'l-Hâris Zürrumme, *Dîvân* (Beyrut: nş. Beşîr Yemût, 1352/1934), 1/189.

⁴⁸ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Khaşâiş*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 2/458-459; Sicilmâsi, *el-Menze'*, 276.

katmaktadır. Dolayısıyla onun açısından bu üslup bir kapalılığı içerdiği için bağlamın gereğinden dolayı boş söz ve çirkin sayılamaz.⁴⁹

Eğer şair burada istifham edatı olan hemzeyi kullanmayıp cümleyi *أَنْتَ أُمُّ أُمِّ سَالِمٍ/Sen, yoksa Ümmü Sâlim mi?* şeklinde kursaydı anlam teşkik üslubunun dışına çıkacak ve güzel olan kişinin daha baştan Ümmü Sâlim değil ‘sen’ olduğu vurgulanacaktı.⁵⁰ Dolayısıyla dinleyici olan kadını burada şüphelendiren sözdizim ögesi *أُمِّ* edatıyla beraber soru edatı olan hemzedir.

Örnek: Sicilmâsi teşkîke -şerh etmeksizin- Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) bir gazelini örnek verir.

أَرَيْتُكَ أُمُّ مَاءِ الْعَمَامَةِ أُمُّ خَمْرٍ

بِفِي بَرُودٍ وَهُوَ فِي كَبْدِي جَمْرٌ

Senin tükümüğün mü yağmur suyu mu yoksa içki mi?

*Ağzımdayken soğuktur; ciğerimde ateş parçası.*⁵¹

Mütenebbî “şiirinde teşkik üslubunu ele almaktadır. Bunun örnekleri çoktur.”⁵² Buna göre şair, sevdiği kadının ağız suyunun daha tatlı ve ateşli olduğunu bilmekte fakat muhatabında bir hayret ve şüphe uyandırmak için bu durumu soru kalıbında ona yöneltmektedir. Dinleyenin zihninde kısa süreli bir şüphe uyandırdıktan sonra hükmü ikinci beyitte vermektedir: Mütenebbî'ye göre sevgilisinin ağız suyu kendisinde iken soğuk; fakat ciğerlerine ulaşıncı aşk ateşi gibi sıcaktır. Bu açıklama ile birlikte artık dinleyende uyandırılan şüphe izale edilmiş olmaktadır.

Sonuç

Muhatapları şüpheye düşürmeyi gaye edinen bir üslup olan teşkik, genellikle dinleyiciyi hakikatin bilgisine yani sonradan gelecek hükme hazırlamak üzere kullanılır. Bu üslup genel olarak klasik belâgat kaynakları içinde ayrıca ele alınmamıştır. Fakat tespit ettiğimiz kadarıyla diğerlerinden farklı olarak Sicilmâsî teşkik sözcüğünü kavramsallaştırır ve onun için eserinde ayrı bir başlık açar. O teşkik üslubunu mantıktaki sofistik deliller/kıyaslar ve mugalata ile ilişkilendirir. Ayrıca mugalatayı, muhatabı kasten yanıltmayı hedeflediği için teşkikin en düşük ve niteliksiz üsluplarından kabul eder.

⁴⁹ el-Kayravânî, *el-'Umde*, 131.

⁵⁰ Abbâs, *Târîhu'n-naqd*, 292.

⁵¹ Ebu'l-Bekâ Ukberî, *Şerhu divâni'l-Mütenebbî*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.), 10/167; Sicilmâsî, *el-Menze*, 277.

⁵² İhsân Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-endlüsî* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1960), 207.

Şek üslubunun aksine teşkîkin görüldüğü yerlerde bağlam, konuşanın gerçeği ve doğru hükmü önceden bilmesini gerektirir. Burada gerçeği bilmeyen konumunda kabul edilen kişi muhataptır. Yani konuşan tarafından şüpheyeye düşürölmek istenen dinleyicidir. Dinleyen, gerçeği/doğru hükmü bilmeyen kabul edildiğı için ona yöneltilen söz daha çok, hakikate ulaştıracak şekilde seçenekli ve belirsiz bir üslupla ifade edilir, bu da onu şüpheyeye düşürür.

Teşkik üslubunu şek üslubundan ayıran temel ölçüt bağlamdır. Yani konuşanın hüküm hakkında şüphe etmediğı fakat dinleyiciyi şüpheyeye düşürmeyi gaye edindiğı bir bağlamda teşkik üslubuna başvurulur. Bu üslup belirli sözdizim yapılarıyla birlikte bazı atıf edatlarının kullanılmasını da gerektirebilir. Konuşanın kendisinin de şüphe içinde olduğı durumda teşkik değil daha çok şek üslubu görölmektedir.

Tevcih (ibhâm) ve tevhiîmle karıştırıldığı için teşkik üslubuna çağdaş belâgat kaynaklarında ayrıca yer verilmez. Bununla birlikte teşkik, diğer benzer üsluplardan tanım, kavram içeriğı ve örnekleri bakımından farklılaştığı için ayrı bir bed'î üslubu olarak değerlendirilmeli ve belâgat kaynaklarında teşkik başlığı ile yer almalıdır.

Kaynakça

- Abbâs, İhsân. *Târihu'l-edebi'l-enderüsü*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1960.
- Abbâs, İhsân. *Târihu'n-naqdi'l-edebi'inde'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 4. Basım, 1983.
- Aydın, Mustafa. *Arap Belâgatında Bedî İlmî ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yay., 2018.
- Beşşâr b. Bürd, Ebû Muâz. *Dîvân*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Cezâîrî, Cabir b. Musa. *Eyseru't-tefâsîr*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 5. Basım, 1424/2004.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe. *Hâşiyetü'd-desûkî 'alâ muhtaşari'l-me'ânî*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 4. Basım, 2011.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Endelüsü, Ebû Hayyân. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-tezyîl*. thk. Hasan Hindâvî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Fâtîme, Zâvî. *eş-Şevâhidü's-şîriyye fi kitâbi el-Menze'ü'l-bedî' es-Sicilmâsi*. Cezair: Câmî'atü Mevlûd Ma'merî -Tîzî Üzü-, Yüksek Linsans Tezi, 2012.
- Fûzân, Abdullah b. Salih. *Ta'cîlü'n-nedâ bi şerhi Ka'tri'n-nedâ*. Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, ts.
- Hacibekiroğlu, Abdullah. *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hacibekiroğlu, Abdullah. "Müsnedün İleyhin Tevâbi' Unsurlarla İfade Ettiği Anlamsal Yorumlar -Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'u Bağlamında-". *Universal Journal of Theology* 7/1 (Haziran 2022), 169-187.
- Hafâcî, Muhammed Abdülmünim vd. *el-Üslûbiyye ve'l-beyânü'l-'arabiyye*. Lübnan: Dâru'l-Misriyye, 1412.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Hâzîmî, Ahmed b. Ömer b. Musâ'id. *Fethu rabbi'l-beriyeye fi şerhi nazmi'l-âcurrûmiyye*. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1431/2010.
- Hökelekli, Kadriye. *Arap Dilinde Söylem Düzeyleri ve Bağlamları*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- İd, Muhammed. *en-Nahvu'l-muşaffâ*. Kahire: Mektebetü's-Şebâb, ts.
- İbn Arâbşâh, İbrahim b. Muhammed. *el-A'tvel: Şerhu telhîsi miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Khaşîş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- İbn Hişâm, Cemâleddin 'Abdullah el-Ensârî. *Evâda'u'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed el-Bukâî. Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Cemâleddin 'Abdullah İbn el-Ensârî. *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*. thk. 'Abdulğani ed-Dakr. Dimeşk: eş-Şeriketü'l-Muttehidetu li't-Tevzî', ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin. *Lisânül-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1994.
- İbnü's-Şecerî, Ziyâüddîn Hibetullah b. Alî b. Muhammed b. Hazma. *el-Emâli*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1413.
- Kayravânî, Ebû Ali Hasan b. Raşîk el-. *el-'Umde fi me'hâsini's-şîri ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Dâru'l-Cil, 1401/1982.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985.
- Kinnevcî, Ebû Tayyib Muhammed Sıddîk. *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1412/1992.
- Lecnetü Menâhici Câmî'ati'l-Medîneti'l-'Âlemiyye. *el-Belâğa: Me'ânî*. Medine: Câmî'atü'l-Medîne, ts.
- Macit, Muhittin. "Teşhîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mecmeü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye bi'l-Ezher. *et-Tefsîru'l-vesît li'l-Kurâni'l-Kerîm*. 10 Cilt. Kâhire: el-Metâbiü'l-Emriyye, 1414/1993.
- Mustafa, İbrâhîm vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-devliyye, 4. Basım, 1425/2004.
- Nuveyrî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fi fîmîni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423/2002.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-luğati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsira*. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 2009.
- Râcihî, 'Abdüh. *et-Taṭbîku'n-naḥvî*. Mektebetü'l-Me'ârif, 1420.
- Saîdî, Abdülmüteâl. *Buğyetü'l-îdâh li telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. 4 Cilt. Mektebetü'l-Âdâb, 17. Basım, 2005.

- Sekkâkî, Ebû Yakûb. *Miftâhu'l-ulûm*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yay., 2017.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâciüddîn. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmî, 2000.
- Sicilmâsî, Ebü'l-Kâsım. *el-Menze'ü'l-bedî' fi tecnîsi esâlibi'l-bedî'*. thk. 'Alâl Gâzî. Rabat: Dâru'l-Ma'ârif, 1401.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâeddîn. *'Ârûsu'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423.
- Şâib, Ahmed. *el-Üslûb*. Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısriyye, 8. Basım, 1411/1991.
- Tehânevî, Muhammed Hâmid. *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn*. thk. Ali Dehrûc. Lübnan: Mektebetü Lubnân, 1996.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ. *Şerhu divâni'l-Mütenebbî*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Üşmûnî, Ali b. Muhammed Nureddin. *Şerhu'l-üşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülfettâh el-Hulv. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti'l-Kuweyt, 1406/1986.
- Zürümme, Ebü'l-Hâris. *Dîvân*. Beyrut: nş. Beşîr Yemût, 1352/1934.